

Lozoviuk, Petr

Na pomezí Balkánu : Budžak v etnokulturní perspektivě

Porta Balkanica. 2016, vol. 8, iss. 1, pp. [43]-54

ISSN 1804-2449

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/136994>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

NA POMEZÍ BALKÁNU: BUDŽAK V ETNOKULTURNÍ PERSPEKTIVĚ*

Petr Lozoviuk

Čelní představitel chorvatské a evropské etnologie** Milovan Gavazzi věnoval významnou část svého rozsáhlého díla otázkám souvisejícím s problematikou teritoriálního vymezení etnografických provincií v oblasti jihovýchodní Evropy. Na základě znalosti tradiční lokální kultury této části kontinentu, která mu synonymně splývala s Balkánem, navrhl detailnější strukturaci tohoto evropského kulturního supraareálu na řadu „kulturních provincií“. Kulturní provincii (používal i označení „areál“ či „zóna“) Gavazzi definoval jako oblast, pro kterou je charakteristické „*nahromadění určitého počtu jistých kulturních elementů, které se v okolních kulturních provinciích buď vůbec nevyskytují, nebo vyskytují jen zřídka*“ (Gavazzi 1956: 6). Svoji etnografickou rajonizaci jihovýchodní Evropy Gavazzi vizualizoval na přiložené mapě (obr. č. 1), přičemž neopomněl upozornit, že se jedná jen o hrubý nárys a znázorněné hranice jednotlivých kulturních areálů je třeba chápat ne jako ostré dělicí linie, ale jako více či méně široké či úzké přechodové zóny (Gavazzi 1956: 7).

Cílem tohoto textu je představit Budžak, etnografický region nacházející se na severovýchodní periferii balkánského supraareálu, který by bylo možné v duchu Gavazziho argumentace označit za zvláštní přechodovou zónu, která dodnes vykazuje specifickou kombinaci kulturních znaků, které jsou charakteristické pro minimálně tři supraareálové celky evropského kontinentu: balkánský, střeoevropský a euroasijský. Tematizovaný region se na Gavazziho mapě nachází na okraji kulturně-geografického areálu „Východní Podunaj“ (označeno římskou číslicí I) a dnes z hlediska politické struktury tvoří jižní část Oděské oblasti, která se nalézá v jihozápadní části Ukrajiny (obr. č. 2). Fokus, zaměřený na tento odbornou literaturou poněkud opomíjený etnografický region na pomezí Balkánu, bude sledovat dvojí perspektivu. Synchronní pohled bude orientován na aktuální relevanci etnokulturní rozmanitosti této oblasti, diachronní na význam studia zde žijících populací pro rozvoj evropské etnologie.

Vymezení Budžaku z historického a etnolingvistického hlediska

Z historicko-geografického hlediska je termínem „Budžak“ ve východoslovanské tradici označována jižní část historického regionu Besarábie, která se rozkládá mezi řekami Dněstr, Prut a Dunaj, jehož jihovýchodní hranici tvořilo pobřeží Černého moře a severní svahy Karpat. Od 14. století přináleželo území Besarábie Moldavskému knížectví, které se samo koncem 15. století dostalo pod silný vliv osmanské říše. Nejjižnější část knížectví, pozdější Budžak, byl roku 1484 k osmanské říši přímo přičleněn (Schlarb: 2014). Roku 1812 se celá oblast, již pod oficiálním označením „Besarábie“, ocitla v ruské sféře vlivu a posléze byla zahrnuta do Novoruské gubernie.¹ Změnu tohoto stavu přinesl, s výjimkou mezidobí let 1857–1878, kdy část Budžaku opět připadla Moldavskému

¹ K problematice historických vztahů Besarábie a ruské říše srov. Zejména Kuško/Taki 2012.

knížectví (spojenému mezitím s Valašskem v personální unii), až vývoj z let 1917–1918.

Roku 1918 připadlo celé historické území Besarábie Rumunsku, které využilo dočasného zeslábnutí ruské moci v této části Evropy. Necitlivé zásahy představitelů nové politické správy, zejména skrytá i zjevná tendence porumunštovat příslušníky místních etnických společenství, vedla k přechodnému nárůstu politického a etnického napětí (podrobněji Verchovceva/Puškov 2014: 133nn). Jeho patrně nejvýraznějším projevem bylo tzv. tatarbunarské povstání z roku 1924, v němž proti sobě stáli povstalci zejména slovanského původu a rumunská armáda podporovaná dobrovolníky z místních německých kolonií (srov. Schlarb 2014).

Po sovětské anexi rumunské Besarábie² v létě 1940 došlo ke spojení její větší části s Moldavskou autonomní sovětskou socialistickou republikou (založenou roku 1924), s níž nově vytvořila Moldavskou sovětskou socialistickou republiku (podrobněji Van Meurs 1999). Paralelně se začleněním Moldavska do SSSR došlo k administrativnímu vyčlenění Budžaku z Besarábie a k jeho přičlenění k Ukrajinské SSR jakožto jižní součásti Oděské oblasti. Tímto způsobem byla stanovena severní hranice Budžaku vůči zbytkové Besarábii. Budžak, tedy jižní stepní část Besarábie, obývaná především slovanským obyvatelstvem, tak byl vymezen i politickou linií, jejíž vytýčení sledovalo i socioekonomickou logiku, neboť se jednalo o rurální spádovou oblast nedaleké ruskojazyčné Oděsy.

Během této první etapy sovětské vlády nad Besarábií, která trvala od června 1940 do června 1941, přistoupily sovětské orgány k realizaci řady represivních etnických motivovaných opatření, která byla namířena zejména proti rumunskému obyvatelstvu. Na druhé straně připojení k SSSR představovalo pro místní populaci obnovení tradičních hospodářských vazeb k Oděse a přes tento významný černomořský přístav i k dalším regionům SSSR (Schlarb 2014). S výjimkou tříletého intermezza v období druhé světové války trval tento stav až do rozpadu SSSR (1991), kdy se pro Budžak opět změnil státněpolitický kontext a tento region se stal součástí samostatné Ukrajiny.³ Přes doposud trvající etnickou pestrost je Budžak ukrajinskou etno-

grafii označován za „historicko-etnografickou“ oblast vykazující řadu specifických forem v oblasti tradiční kultury (srov. Kisse/Prigarin 2014: 11).

Etnopolitický význam regionu

Oblast Budžaku byla před příchodem ruské správy obývaná turkotatarskými Nogajci, kteří byli v dobových pramenech⁴ označováni i jako budžačtí Tataři. Jednalo se o polokočovně obyvatelstvo, které zde přebývalo v počtu 150 až 200 tisíc osob (Giser: 2014, 96) a na vrcholu své moci bylo politicky zorganizováno v tzv. Budžackou hordu, která nad sebou uznávala moc krymského chanátu, jehož představitel byl vazalem osmanského sultána (Giser: 2014, 89). Koncem 18. století byli tito původní obyvatelé vysídleni ruskou správou do oblasti severního Kavkazu, menší část přesídlila do Dobrudži, která zůstávala až do roku 1878 ve sféře vlivu osmanské říše (Giser: 2014, 114).

Potřeba osídlení vylištěné země hospodářsky zdatným a politicky loajálním obyvatelstvem vedlo představitele nové správy k organizaci rozsáhlých řízených migrací. V jejich průběhu došlo k relativně rychlému zalidnění oblasti kolonisty různého etnického původu. Mezi nejpočetnější skupiny patřili Bulhaři, Gagauzové, Rusové, Ukrajinci a Němci. Migrací se dále účastnili i příslušníci některých méně početných skupin, např. Albánci, Poláci, Židé či Cikáni.⁵ Jistou zajímavost představuje v této souvislosti vznik jedné osady, které byla v Besarábii založena koncem 19. století českými zemědělskými kolonisty. Jednalo se o osadu Novohrad, později přejmenovanou na Goluboje, jejíž zakladatelé pocházeli z české vesnice Čechohrad u Melitopolu v Záporoží a jednalo se tak o druhotnou kolonizaci.

Díky těmto specifickým historickým podmínkám je možné Budžak označit za jakousi přechodovou teritoriální zónu, v níž na sebe působily tři významné evropské kulturní areály: balkánský, euroasijský (tj. rusko-pravoslavný, ev. sovětský) a před nedávnem i středoevropský. Představitelům posledně jmenovaného areálu a pozůstatkům jejich kulturního dědictví v tomto regionu bude níže ještě věnována detailnější pozornost. Kromě zmiňovaných vlivů zde historicky působily také vlivy osmanské a kulturní vlivy, jejichž nositeli byly „národy“ velké stepi.⁶ Z hlediska etnického

² K problematice přičlenění Besarábie k SSSR z ruského úhlu pohledu srov. Gatman/Jacenjuk 2013.

³ Zde je ovšem třeba zmínit skutečnost, že jižní část Oděské oblasti, tedy etnografický region Budžak, je od ukrajinského území více méně geograficky izolován (srov. obr. č. 2).

⁴ K jejich přehledu srov. Giser 2014: 86nn.

⁵ K historii a průběhu těchto migrací srov. Zejména Grek/Russev 2011 a Kisse/Prigarin/Stanko (2014).

⁶ Ke způsobu života a historii původních turkotatarských obyvatel Budžaku srov. Grek/Russev 2011: 9nn.

složení zaujímal v meziválečném období relativní většinu Rusové následováni Moldavany, Bulhary, Ukrajinci, Němci, Gagauzy a Židy. Podle ukrajinského sčítání obyvatel z roku 2001 žilo v Budžaku celkem 617 200 osob, z nichž procentuálně největší část představovaly osoby hlásící se k ukrajinské národnosti (40,37 %) následováni Bulhary (20,69 %), Rusy (20,2 %), Moldavany (12,65 %) a Gagauzy (3,99 %). Zbytek populace byl tvořen řadou dalších etnik, zejména Bělorusy, Židy, Cikány, Albánci, Armény a dalšími (Kuzmina/Prigarin 2014: 157).

Kromě představitelů těchto „tradičních“ etnických pospolitostí se lze v Budžaku dodnes setkat i se skupinami zvláštními, nacházejícími se na pomezí různých kolektivně identifikačních kritérií. Nejznámější mezi nimi jsou patrně ruskojazyční Lipované (starověrci), kteří dodnes vytvářejí specifickou komunitu s výraznými etnokonfesijními rysy.⁷ Jiný problém, který by stál v této souvislosti za zvláštní pozornost, představuje problematika lokální etnické indifferencie a dodnes patrné situativní (etnické) identity mnohých obyvatel Budžaku. Existence těchto fenoménů se projevovala nejen v průběhu terénního etnografického výzkumu autora této staťe,⁸ ale je patrná i ze statistických dat, kdy zejména v souvislosti se změnami celospolečenského kontextu dochází k masovým změnám v deklarované etnické příslušnosti.⁹ Jiný problém, který ovšem Budžak sdílí s dalšími ukrajinsko-ruskými kontaktními zónami, představuje místní lidová mluva zvaná „suržik“ a na ní vázané identitární koncepty.

S ohledem na historii vývoje dnešní etnické skladby lze sledované teritorium označit za oblast řízených etnických procesů, za jejichž rezultat můžeme vnímat zmiňovaný kulturně-etnicko-religiózní přechodový charakter celého regionu. Etnopolitický význam Budžaku se však neprojevoval jen v minulosti,¹⁰ v nejrůznějších formách je patrný i aktuálně. Etnická heterogenost oblasti a skutečnost, že jazykem mezikulturní komunikace je pro většinu obyvatel regionu ruština (a ne ukrajinština), usnadňuje vznik situace, kdy významným jednotícím (a snad i identitárním) prvkem se stává specifický regionalismus nesený „euroasijským smýšlením“, který vykazuje přesah i přes politickou hranici, neboť ho lze registrovat též u v Moldávii žijících Gagauzů¹¹, Rusů a Bulharů¹². Nejvýraznějším pokusem o konstituování oblastní politiky na „etnickém“ základě z nedávného období bylo iniciování vzniku tzv. „Kongresu národů Besarábie“

⁷ Pro etnografický výzkum objevil tuto zvláštní skupinu (byť v oblasti své rodné Bukoviny) rakouský badatel Raimund Friedrich Kaindl (1866–1930).

⁸ Terénní výzkum byl autorem prováděn na teritoriu Oděské oblasti v létě 2015.

⁹ Zvláště nápadné jsou změny v deklarování etnické příslušnosti po roce 1991 u nezanedbatelné části zdejší populace.

¹⁰ K etnopolitickému a geopolitickému významu Budžaku srov. Grek/Russev 2011.

¹¹ Rozsáhlá etnografická monografie věnovaná tomuto specifickému národu vyšla před nedávnem péčí moskevského Institutu etnologie a antropologie Ruské akademie věd, srov. Guboglo/Kvilinkova 2011.

¹² Besarabským Bulharům jsou věnovány četné odborné studie, z novějších etnografických monografií srov. např. Pimpirava 2012.

*Stať vznikla díky podpoře Grantové agentury ČR a byla napsána v rámci řešení grantového projektu GA15-03269S s názvem *Changes of everyday life: Continuity and discontinuity in the Post-Soviet cities*.

**Jiný významný chorvatský etnolog, Vitomir Belaj, charakterizoval Gavazziho následujícími slovy: „Gavazzi byl z hlediska svojí práce, názorů a toho, čeho dosáhl, jedním z posledních skutečných Evropanů v evropské etnologii“ (Belaj 1995/1996: 18).

Úvodní fotografie:

Tarutino – německé stavení (foto autor 2015)

Strukturace Balkánu na základě tradiční lidové kultury podle Milovana Gavazziho 1956: 11

Doc. Petr Lozoviuk, Ph.D.

Autor je vedoucím Katedry antropologie na ŽČU v Plzni. Předmět odborného zájmu: Ethnologia Europaea – evropská srovnávací etnologie, problematika interetnických vztahů a interkulturní komunikace, studium migrací a migrantů ve středoevropském kontextu, dějiny disciplíny, metodologické a epistemologické problémy oboru, etnografie transformačních procesů, německojazyčná a ruskojazyčná tradice etnografického výzkumu, tematika česko-německých relací, etnologie pohraničí, aktuální problémy etnoemancipačních procesů ve východní Evropě.

lozoviuk@ksa.zcu.cz

Západočeská univerzita v Plzni, Katedra antropologie, Univerzitní 2732/8, Plzeň 3

z počátku roku 2015 a založení „Lidové rady Besarábie (LRB)“ v dubnu téhož roku, která se měla stát institucionálním orgánem dbajícím o „ochranu zájmů národnostních společenství Besarábie“.¹³

Zakládající konference LRB se účastnili zástupci sedmi besarabských etnických skupin – bulharské, gagauzské, ruské, ukrajinské, cikánské, moldavské a polské.¹⁴ Za účasti přibližně 100 delegátů, mezi nimiž byli členové místních sovětů Oděské oblasti, různí společenští aktivisté a novináři, zasedání schválilo dokument s názvem „Manifest lidové rady Besarábie“. V tomto dokumentu LRB deklarovala vznik „nové formy (politické) organizace Besarabců“.¹⁵ I když se LRB v létě 2015 podařilo zorganizovat několik mítinků, na nichž byla organizátory vyslovena nedůvěra představitelům oblastní i centrální moci,¹⁶ byli aktivisté tohoto a podobných hnutí permanentně vystavováni politickému tlaku, který v jednotlivých případech vyústil až v pronásledování ze strany státního establishmentu.¹⁷ Někteří stoupení nové „etnické“ opozice v Oděské oblasti byli dokonce obviněni ze „separatismu“ a proruských sympatií¹⁸ a zadrženi státními orgány.¹⁹

Středoevropské vlivy v regionu – Besarabští Němci

K masovému přílivu kolonistů ze střední Evropy do Novoruské gubernie došlo na základě vydání carského dekretu z února 1804. Do Budžaku přišli první kolonisté z německy mluvících zemí roku 1813, jejich příliv do této oblasti však pokračoval až do čtyřicátých let 19. století. V tomto období byly přichozími z několika středoevropských oblastí, zejména z Württemberska, Bavorska, Meklenburska, Pomořan, Pruska a centrálního Polska²⁰, zalo-

¹³ Dostupné z: <http://zn.ua/POLITICS/v-odesse-sozdana-narodnaya-rada-bessarabii-172131_.html> [cit. 2015–11–21].

¹⁴ Dostupné z: <<https://www.facebook.com/panoramabolgrad/posts/685401744904811:0>> [cit. 2015–11–18].

¹⁵ Dostupné z: <http://zn.ua/POLITICS/v-odesse-sozdana-narodnaya-rada-bessarabii-172131_.html> [cit. 2015–12–4].

¹⁶ Dostupné z: <<http://korrespondent.net/ukraine/3545077-v-odesskoi-oblasty-yzbraly-komendanta-bessarabyy>>.

¹⁷ Dostupné z: <<http://korrespondent.net/ukraine/3528623-sbu-v-odesse-zaderzhala-uchastnykov-narodnoi-rady-bessarabyy>> [cit. 2015–11–24].

¹⁸ Dostupné z: <<http://www.048.ua/news/785821>> [cit. 2015–11–24].

¹⁹ Někteří političtí komentátoři dokonce na sklonku roku 2015 hovořili o pokusech vyhlásit – po vzoru východoukrajinských oblastí – „Budžackou republiku“. Srov. Podkova Klim, Separatism šagajet po Ukrajině: v Oděsskoj oblasti provozglašena republika Budžak. Dostupné z: <<http://www.zavtra.ru/content/view/separatism-shagajet-po-ukraine-v-odesskoj-oblasti-provozglašena-respublika-budzhak/>> [cit. 2015–11–9].

²⁰ I u této poslední jmenované oblasti se jednalo o německy hovořící populaci.

ženy mateřské kolonie.²¹ Mezi výchozími lokalitami migrantů jsou sporadicky zmiňovány i Čechy (Böhmen), což na základě případů známých z jiných oblastí jihovýchodní Evropy, do nichž směřovali kolonisté z českých zemí, umožňuje vyslovit domněnku, že v jisté míře mohli s českými Němci do Budžaku vycestovat i menší skupinky Čechů (srov. Lozoviuk 1998). Z neněmeckých oblastí přicházeli s Němci v omezenější míře migranti z frankofonních kantonů Švýcarska i z vlastní Francie (Kapustin/Padova 2005: 226). K teritoriálnímu rozšiřování německojazyčné oblasti v Budžaku docházelo i v pozdějších letech, ovšem výhradně prostřednictvím druhotné kolonizace.

Obyvatelé nově založených sídel obdrželi rozsáhlá privilegia, která byla ukotvena ve zvláštním zákoně z roku 1817 (Kapustin/Padova 2005: 229). Kromě toho byly německé kolonie obdařeny lokální autonomií (zrušena v letech 1871/73), která se projevovala především na třech úrovních: 1) v komunální oblasti se týkala samosprávy (včetně povolení užívání němčiny jako lokálního úředního jazyka), 2) ve školské oblasti (Němci – na rozdíl od jiných místních etnik – od počátku dbali o budování škol²²) a 3) v náboženské oblasti. Besarabští Němci byli převážně luterány, výjimku mezi nimi představovalo několik tisíc katolíků (r. 1940 asi 5 000 osob, Schmidt 2008: 133) a ve dvou lokalitách několik set reformovaných (Schlarb 2014). Protestantismus představoval důležité kulturní pojítko jak mezi kolonisty navzájem, tak se starou vlastní. Obecně je možné konstatovat, že široký pás německých sídel, která se v 19. století nacházela v dnešní Oděské oblasti, byla zajímavou „líhni“ nejrozličnějších sektářských hnutí a zároveň místem, kde sektáři odjinud nalézali útočiště.²³ V německých protestantských sborech se projevoval vliv pietismu, dobového „hnutí duchovní obnovy“ (Erweckungsbewegung), z českého úhlu pohledu lze za zvláště zajímavé označit kontakty s Ochranovskou jednotou (Herrnhuter Brüdergemeine; srov. Schmidt 2008: 118nn; obecněji Teigeier 2006).

²¹ Jejich typologický přehled udává Schmidt 2008: 86.

²² K rozvoji a struktuře německého školství v Besarábii srov. Fassel: 2000.

²³ Díky dobovým svědectvím jsme kupříkladu informováni o tzv. „štundistech“, protestantské sektě, která vznikla v německých vesnicích ležících severozápadně od Oděsy (srov. Leroy-Beaulieu 1889: 478nn; Waldeck 1886: 167nn). Kromě protestantských sekt skýtal Budžak útočiště i sektám pravoslavným, kromě starověrců (z etnografického hlediska srov. Lipovane: 2004–2013) i například tzv. „subotníkům“ (srov. Kujakin 2014: 156).

Oblast Budžaku (černá oblast) v kontextu mapy Ukrajiny. Pramen: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%83%D0%B4%D0%B6%D0%B0%D0%BA#/media/File:Ukraine-Budzhak.png>

Po hlasitých intervencích slavjanofilů i ruských liberálů se carská administrativa cítila být nucena privilegia německého obyvatelstva – stejně jako i privilegia dalších skupin potomků neruských kolonistů ruské říše – v letech 1871, resp. 1873, zrušit (Kapustin/Padova 2005: 230). Přesto se německé kolonie i nadále utěšeně rozvíjely jak z ekonomického, tak demografického i kulturně-společenského hlediska, což bylo předpokladem další územní expanze německy hovořících obyvatel Budžaku (Schlarb 2014).²⁴ Rezultátem carské kolonizační politiky jižní Besarábie, která se kromě Němců týkala především Rusů, Ukrajinců, Bulharů, Gagauzů a několika dalších méně početných etnických skupin, bylo konstituování jazykově, konfesionálně, etnicky a kulturně velmi pestrého konglomerátu na relativně malém prostoru. Podle výsledku rumunského sčítání obyvatelstva z roku 1930, žilo na území Besarábie 2,8 milionu osob, z nich 56,2 % přináleželo k moldavsky, resp. rumunsky hovořící populaci, 12,3 % se přihlásilo k ruské národnosti, 11 % k ukrajinské, 7,2 % k židovské, 5,7 % k bulharské, 3,4 % ke gagauzské. Němci představovali 2,8 % veškeré populace země, což představovalo 81 089 osob v absolutních číslech (Schlarb 2014).

V důsledku nacionální politiky praktikované představiteli rumunského státu docházelo v celé zemi ve dvacátých a zejména ve třicátých letech 20. století k zostřování mezietnického napětí i k projevům otevřené diskriminace příslušníků nerumunských národů. V německých osadách

Budžaku se tento vývoj projevil zákazem německého vyučování ve školách (Jachomowski 2010: 132) a v omezování činnosti místních menšinových institucí. V reakci na tato opatření došlo z německé strany k navazování užších kontaktů s říšskoněmeckými vzdělávacími organizacemi a k zakládání vlastních svépomocných spolků, jako byl např. „Bessarabische Deutsche Erneuerungsbewegung Volksdienst“, jehož cílem bylo s říšskoněmeckou podporou napomáhat rozvoji německého menšinového života.

Tarutino jako regionální centrum budžackých Němců²⁵

Svépomocný spolkový život se soustředil zejména do místních regionálních středisek městského charakteru. Jedním z takovýchto regionálních středisek se stalo město Tarutino (obr. č. 3), jehož význam vzrůstal od druhé poloviny 19. století (srov. Bisle-Fandrigh/Bisle 1996). Tarutino se nachází v centrální části Budžaku a patřilo k prvním Němci založeným (1814) koloniím této oblasti. Výrazný rozvoj tohoto sídla proběhl zejména na počátku 20. století, kdy se Tarutino stalo hospodářským, obchodním (trhy), kulturním a školským²⁶ centrem Němců z Akermanského okresu

²⁴ K procesu skupování zemědělské půdy německými kolonisty v jižních oblastech ruské říše druhé poloviny 19. století srov. Kapustin/Padova 2005: 232–234.

²⁵ Němci původem z Budžaku jsou subsumováni do skupiny tzv. besarabských Němců, kteří jsou považováni za podskupinu černomořských Němců (Schwarzmeerdeutsche) a ti dále za podskupinu tzv. ruských Němců (Russlanddeutsche). Do této kategorie zahraničních Němců jsou počítáni všichni Němci ze země bývalého SSSR.

²⁶ V meziválečném období byly v Tarutinu provozovány dvě německé střední školy (dívčí a chlapecké gymnázium) a dále pedagogické učiliště (Kubjakin 2014: 360).

(Аккерманский район) a postupně také střediskem, v němž se zdárně rozvíjel menší a střední průmysl.

Podle demografických údajů vztahujících se k roku 1909, žilo v Tarutinu celkem 5 617 obyvatel, z nichž 3 417 osob se hlásilo k německé národnosti, Židé představovali 1 904 osob, zbytek připadal na Rusy, Ukrajince, Moldavany, Gagauzy, Poláky a další příslušníky méně početných etnických skupin (Kubjakin 2014: 162). Roku 1921 byl v Tarutinu založen německý hospodářský svaz, jehož hlavní úkol spočíval v nápomoci při zefektivňování a rozvoji zemědělské výroby v německých koloniích (Schlarb 2014). O významu města svědčí kupříkladu skutečnost, že v meziválečném období v Tarutinu existovala vlastní (dieselová) elektrárna, obytné domy disponovaly vodovodem, existovaly zde obecní lázně, dvě kina, dům kultury, nemocnice a samozřejmě i sídlo místní správy (Kubjakin 2014: 359). Ve městě se rozvíjelo i německé a židovské střední školství.

Zvláštností Tarutina, které se v průběhu druhé poloviny 19. století vypracovalo ve sféře řemeslné výroby a obchodu na nadregionální centrum, byla existence početné židovské komunity. Podle některých údajů představovali aškenázští Židé koncem 19. století až 45 % obyvatel města (Jachomowski 2010: 131). Většina z nich se věnovala obchodu, pachtu a později i peněžním a nepeněžním službám v obci, čímž významně přispěli k hospodářskému vývoji Tarutina.²⁷ Ve městečku byly vybudovány čtyři synagogy, existovaly zde židovské školy a od počátku 20. století dokonce i střední škola, židovské gymnázium (Kubjakin 2014: 152–3). Od roku 1903 disponovalo v Tarutinu vlastním chrámem také místní pravoslavné obyvatelstvo, při němž byla zřízena pravoslavná škola (Kubjakin 2014: 161). Jak jsme informováni dobovými pamětníky²⁸, nedocházelo na relativně nevelkém prostoru sledovaného sídla mezi místními jazykově-etnickými skupinami téměř k žádnému mezietnický či mezikonfesijně motivovanému napětí.

Na druhé straně se však zdá, že – přes intenzivní prostorovou koexistenci – byl tento stav podmíněn relativní sociální uzavřeností jednotlivých občin do sebe. Národní a religiozní společenství

²⁷ Židé ovládali místní trh s peněžními službami (zprvu lichvu, od roku 1910 zde jimi byla provozována banka), provozovali košer obchody, ale i první tarutinskou krčmu, obchodovali s vínem, vybuďovali zde i významný pivovar (Kubjakin 2014: 149).

²⁸ Vzpomínková vyprávění tohoto typu zmiňuje Kubjakin 2014: 163nn.

žila svým vlastním vnitřním životem a k intenzivnějším kontaktům mezi jejich členy docházelo jen v případě společných ekonomických zájmů (Kubjakin 2014: 163). Rezidenční struktura města byla uspořádána podle etnického klíče, mezi příslušníky zmiňovaných skupin téměř nedocházelo ke vzájemným sňatkům. Zajímavá je též dobová informace, že jazykem mezietnického styku byla až do remigrace Němců němčina, s úřady se komunikovalo rusky, v meziválečném období rumunsky.

Přesídlení budžackých Němců

23. srpna 1939 uzavřela německá třetí říše a Sovětský svaz smlouvu o neútočení, jejíž součástí byl „tajný protokol“ o vzájemném rozdělení sfér vlivu ve východní Evropě. O měsíc později, 28. září 1939, byla uzavřena německo-sovětská smlouva o přátelství, jejíž součástí byl tajný protokol o vysídlení besarabských Němců. Podobných ujednání bylo mezi SSSR a třetí říší uzavřeno vícero (Jachomowski 2010: 132).²⁹ Etnickým Němcům mělo být na základě těchto dohod umožněno optovat pro třetí říši a následně přesídlit do Německa. Evakuace německého obyvatelstva z Besarábie probíhala v několika etapách od září 1940 do dubna 1941 a celkově zahrnuje prakticky veškerou německou populaci země, v konkrétních číslech 93 548 osob (Die Umsiedlung, s. 6³⁰). Přesídlení besarabských Němců bylo organizováno z Říše institucí s názvem „Středisko pro německé soukmenovce“ (Die Volksdeutsche Mittelstelle).³¹ Na místa uvolněná po Němcích bylo sovětskými orgány obratem přesídleno na šest tisíc rodin z východních oblastí

²⁹ Jednou z nich byla smlouva z 5. září 1940, která specifikovala podmínky přesídlení Němců z Besarábie a Bukoviny. K jejímu znění srov. Der deutsch-sowjetische Staatsvertrag über die Umsiedlung der Volksdeutschen aus Bessarabien und der Nord-Bukowina. Vereinbarung zwischen der Deutschen Reichsregierung und der Regierung der Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken über die Umsiedlung der deutschstämmigen Bevölkerung aus den Gebieten von Bessarabien und der Nördlichen Bukowina in das Deutsche Reich, In: Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. Bearbeitet von Theodor Schieder. Band III. Das Schicksal der Deutschen in Rumänien. Berlin: Bernard & Graefe 1957, s. 134E–145E.

³⁰ Mírně odlišné počty německých migrantů zmiňuje Dirk Jachomowski (2010: 133) a Ute Schmidt (2008: 317), oba autoři shodně uvádějí 93 318 registrovaných přesídlenců, Cornelia Schlarb (2014) uvádí počet 93 342 osob. Zajímavé je, že o přesídlení do Německa údajně projevil zájem i někteří místní Neněmci, mezi nimi i Židé (Jachomowski 2010: 133).

³¹ Podrobněji k historii, organizaci, úkolům a praktické činnosti této říšskoněmecké instituce srov. Görlich 2014.

Tarutino – německé stavení
(foto autor 2015)

USSR a dalších několik tisíc ze západní Ukrajiny. Úkolem nových osídlenců bylo po Němcích převzít existující zemědělsko-průmyslové podniky a na uvolněné zemědělské půdě založit kolchozy (Kubjakin 2014: 357).

Němci, kteří po dobu šesti generací žili v Budžaku a Besarábii, zde zanechali dodnes patrnou kulturní stopu. Kromě všudypřítomného materiálního svědectví o existenci německých obyvatel (srov. obr. č. 4–7) jsem se během svého výzkumu (2015) při rozhovorech s dnešními obyvateli Tarutina setkal i s často tematizovanou „mentální“ německou stopou. Ta se projevuje v pozitivním stereotypním obrazu Němce, který často odkazuje na kladné lidské vlastnosti („fortelnost“, pečlivost, pořádkumilovnost apod.), které jsou doposud asociovány s lokálními materiálními artefakty spojovanými s existencí Němců v obci. K pozitivnímu obrazu Němce přispěla i historická skutečnost, že za druhé světové války, byl Budžak okupován rumunskými vojsky a ne Wehrmachtem a dále že „německost“ zde v současnosti hodnotově splývá s obecně ceněnou „evropskostí“.

Aktuální pozitivní konotace „německosti“ se projevují na úrovni lokální hrdosti na německou minulost Tarutina, ve snahách pěstovat kontakty s německými rodáky a v náznacích rozvíjet místní německou tradici. Posledně jmenované aktivity dostaly dokonce i institucionální podobu v založení Německého kulturního centra „Besarabský dům“ (Немецкое культурное общество «Бесарабский дом» (obr. č. 9), společenské organiza-

ce, která navázala kontakty s krajanskými spolky besarabských Němců v SRN, zvláště s krajanským spolkem „Der Bessarabiendeutsche Verein“ ve Stuttgartu (obr. č. 8). Při rozvíjení podobných „německých“ aktivit jistě hraje určitou roli i oprávněná naděje místních nadšenců na obdržení finanční podpory ze strany německých krajanských uskupení. Německá strana kupříkladu výrazně finančně podpořila vybudování zmiňovaného Německého kulturního centra v Tarutinu v bývalé německé střední škole.

Organizované transporty besarabských Němců z druhé poloviny roku 1940 směřovaly do přibližně 800 provizorních sběrných táborů, které byly rozmístěny především v Sasku a v Sudetech, v menší míře i v dalších oblastech Říše, zvláště v Bavorsku, Duryňsku a Rakousku (Schmidt 2008: 325). Do roku 1944 byla většina migrantů rozmístěna v říšských župách Danzig-Westpreußen a Wartheland (Jachomowski 2010: 133), tedy v oblastech, v nichž měli nově příchozí plnit úlohu jakéhosi „germanizačního elementu“. Menší skupiny byly umístěny v oblasti Generálního guvernérství (v dnešním Slovinsku) a také v protektorátu Čechy a Morava (Schmidt 2008: 330; Brandes 2015: 175nn).

Etnografický výzkum německých enkláv

Zajímavou a doposud v odborné literatuře nezmiňovanou etapu ve vývoji německé srovnávací etnologie představují etnografické výzkumy besarabských přesídlenců v Říši, které organizoval a jejichž duchovním otcem byl poslední ordinář ně-

mecké etnografie na Německé univerzitě v Praze Josef Hanika. Stříbrský rodák Hanika započal svoji akademickou kariéru jako student germanistiky, slavistiky a filozofie na pražské Německé univerzitě v zimním semestru akademického roku 1919/1920. Mezi jeho učitele patřili oba hlavní protagonisté německého národopisu v Čechách Adolf Hauffen a Gustav Jungbauer. Roku 1925 Hanika promoval s tématem svatebních obyčejů kremnického jazykového ostrova na středním Slovensku. Po ukončení vysokoškolského studia zprvu pracoval jako středoškolský učitel, k akademické činnosti se vrátil jako asistent v Semináři německé filologie, kde se již mohl plně věnovat národopisným tématům. Roku 1927 zde byl nahrazen dalším významným sudetoněmeckým etnografem mladší generace Brunem Schierem. Od roku 1930 Hanika trvale působil v Praze, kde se mu podařilo získat místo středoškolského profesora na státním reálném gymnáziu.

Habilitovat se na pražské Německé univerzitě pro obor etnografie (Volkskunde) se Hanikovi podařilo až v roce 1937 prací o sudetoněmeckých lidových krojích. V akademickém roce 1937/38 převzal na univerzitě kurz „Deutsche Stammeskunde“ po významném pražském germanistovi s etnografickými zájmy Erichu Gierachovi. Později následovaly další přednášky a cvičení z německého a srovnávacího národopisu. Hanikově habilitaci předcházely studijní pobyty v Norimberku a Berlíně a studijní cesty po Pobaltí, Švédsku, Finsku a Dánsku. Během těchto cest navštívil četná národopisná muzea, v nichž se zajímal zvláště o sbírky lidového oděvu a o způsob jejich prezentace. Roku 1938 byl jmenován mimořádným profesorem národopisu na Německé univerzitě, přičemž opět krátce působil jako středoškolský profesor na gymnáziu v rodném Stříbře a posléze v Chebu. Počátkem čtyřicátých let se Hanika stal vědeckým pracovníkem Sudetoněmeckého ústavu pro vlastivědný výzkum (dále v textu též Anstalt³²) v Liberci. Počátkem prosince 1942 převzal nově založenou „Katedru národopisu a kmenových dějin Moravy“ na Katedře německých starožitností a národopisu na Filozofické fakultě Německé univerzity.³³ Hanikova akademická kariéra zde vyvrcholila v roce 1943, kdy se stal nástupcem Gustava Jungbauera ve vedení etnografic-

kého semináře a následně i posledním pražským ordinářem německého národopisu v Praze.

Hanikův odborný zájem od počátku poutala materiální a duchovní kultura německých etnojazykových enkláv, zejména na Slovensku. V okolí Kremnice a Německého Pravna realizoval roku 1922 svůj první terénní výzkum, při němž studoval především svatební obřad a sbíral lidové písně. Tento Hanikův badatelský zájem, který se vedle písně a obřadnosti dále orientoval na lidový oděv, se promítl do jeho prvních rozsáhlejších publikací, které byly věnovány svatebním obyčejům a lidovým krojům. I další Hanikovy meziválečné publikace jsou založeny na jeho terénních výzkumech německých jazykových enkláv na Slovensku. Tímto svým zájmem a způsobem realizace etnografické praxe se Hanika přiřadil ke skupině tzv. Sprachinselforscher, což mělo vliv na jeho pozdější odborný vývoj (podrobněji srov. Lozoviuk: 2008).

Systematickým etnografickým výzkumem etnických enkláv a tzv. jazykových ostrovů meziválečného období proslula zejména německojazyčná etnologická tradice (Volkskunde). Její představitelé³⁴ se již ve dvacátých letech 20. století pokoušeli nabídnout teoreticko-metodologické instrumentarium, které by umožnilo nejen popis a typologizaci nejrůznějších enkláv existujících v rámci určitého jinoetnického kontextu, nýbrž by umožnilo i jejich komplexnější teoretickou reflexi. Významný krok tímto směrem představovala monografie o německojazyčných enklávách, jejímž autorem byl německý historik a etnograf Walter Kuhn. Jeho ve své době velmi vlivná práce (Kuhn 1934) usilovala o teoretické a metodologické ukotvení tzv. vědy o jazykových ostrovech (Sprachinselforschung), jejichž etnografické studium (Sprachinselveolkskunde) zde bylo představeno jako speciální etnografická subdisciplína s výraznými interdisciplinárními přesahy.

V poválečném období bylo na tento způsob uvažování navázáno etnografickým studiem rozsáhlých migračních proudů, které byly vyvolány událostmi spojenými s koncem druhé světové války. Pod označením „etnografie vyhnanců“ (Vertriebenenvolkskunde) se v západní části okupovaného Německa od konce čtyřicátých let počínalo profilovat badatelské zaměření, které tematizovalo problematiku vyrovnávání se s nucenou ztrátou vlasti a integrací do poválečné německé

³² Originální název ústavu zní „Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung“, k etnografické činnosti této instituce podrobněji srov. Lozoviuk 2008: 250nn.

³³ Plný název tohoto akademického pracoviště zněl: „Lehrstuhl für Volkskunde und Stammesgeschichte Mährens des Lehrstuhles für Deutsche Altertums- und Volkskunde“.

³⁴ Vedle etnografů se výzkumu německých enkláv v zahraničí věnovali i jazykovědci, historici, demografové a (antropo) geografové.

(SRN) společnosti. Rozsáhlé migrační pohyby se tak definitivně staly předmětem etnografického zájmu, který v následujících letech mutoval v interetnická studia praktikovaná již v rámci konceptu „Ethnologia Europae“, tedy metodologicky, tematicky i teoreticky reformované Volkskunde. Jedním z vůdčích představitelů tohoto nového proudu etnografického výzkumu ve Spolkové republice padesátých let byl i Josef Hanika.

Hanikův příspěvek ke studiu přesídlenců z Besarábie

Odborné veřejnosti nebylo doposud známé, že Hanikův příspěvek k paradigmatické změně německé poválečné Volkskunde byl založen a svým způsobem vycházel již z jeho výzkumů z válečného období, které se svými spolupracovníky konal ve sběrných táborech besarabských Němců. Počáteční metodologické východisko těchto výzkumů představovala tradiční etnografie etnických enkláv (Sprachinselvolskunde). V důsledku dynamické proměny studovaného terénu bylo ovšem nutné uvažovat o modifikaci celkového přístupu pro sběr etnografických dat i ke způsobu jejich vyhodnocení.³⁵

Jak vyplívá z korespondence, kterou Hanika vedl s představiteli libereckého Anstaltu a se stranickými (NSDAP) a politickými funkcionáři říšské župy Sudety, myšlenka etnografického výzkumu kultury besarabských Němců, která se objevila již bezprostředně po jejich přesídlení do střední Evropy v průběhu roku 1940, okamžitě nalezla pozitivní odezvu u nejvyšších míst (dok. č. 1³⁶). Dokonce se zdá, že představitelé župního vedení snad zpočátku tento výzkum částečně iniciovali a usměrňovali, v každém případě jimi byl po celou dobu materiálně a politicky podporován. Plánované výzkumy měly navázat na již realizované aktivity, jejichž cílem bylo zachytit dialekty besarabských Němců (dok. č. 8).³⁷ Již shromážděný jazykovědně orientovaný materiál měl být doplněn o údaje vztahující se k tzv. lidové resp.

národní kultuře této specifické skupiny zahraničních Němců. Inspiraci pro organizaci i obsahovou náplň široce pojatého výzkumu dále představovala rozsáhlá dotazníková akce „Atlasu německé etnografie“ z meziválečného období.

Představiteli politické moci byl Hanika pověřen organizací celé akce a vytvořením jejího „pracovního plánu“ (dok. č. 1). Finanční stránku převzal a její organizační zajištění poskytoval již výše zmiňovaný liberecký ústav regionálního a etnografického výzkumu (dok. č. 4). Cílem sběru měla být inventarizace „lidové kultury“ besarabských Němců, o které se předpokládalo, že v novém prostředí brzy zanikne. Za tímto účelem byl Hanika pověřen vypracováním instruktážní příručky pro laické spolupracovníky a dále detailního etnografického dotazníku, který by umožnil evidenci srovnatelných dat od různých informátorů (dok. č. 8). Hanika následně vypracoval nejen dotazník, ale i návod, jak s ním pracovat. To umožnilo provádět šetření i vybraným laikům, a to jak z řad besarabských Němců, tak také prostřednictvím říšskoněmeckých pomocníků.

Jak již bylo uvedeno, úkolem šetření měl být záchranný etnografický výzkum, neboť se, jak poznamenal v dopise představitelům župního vedení v Liberci z počátku listopadu 1940 prezident (Regierungspräsident) vládního obvodu Cheb Wilhelm Sebekovsky, „jedná pravděpodobně o poslední možnost, jak získat staré poklady (německé kultury – pozn. P. L.), které budou patrně brzo ztraceny“ (dok. č. 2). „Je pravda“, jak je konstatováno v jiné části dokumentu, „že jsme kupříkladu o Tibetanech lépe etnograficky informováni, než o oněch částech mnohých německých kmenů, které po desetiletí či dokonce staletí již nemají účast na duchovním životě německého národa“ (...). Z hlediska této logiky bylo proto záhodno tyto Němce, „kteří jistě disponují mnohými specifickými (kulturními – pozn. P. L.) hodnotami (...) důkladně etnograficky prozkoumat“ (dok. č. 2). „Tábory besarabských Němců“, praví se dále, „poskytují neopakovatelnou příležitost k hodnověrnému zaznamenání hodnotné národní kultury (Volksgut) a k jejímu uchování pro vědecký výzkum“ (dok. č. 1). Při evidenci a studiu besarabských Němců nemělo však jít jen o čistě vědecký zájem, získané poznatky měly být následně použity i v rámci aplikované etnografie – k povinnému vzdělávání učitelů a školních radů (dok. č. 2).

Intenzivní šetření probíhalo zpočátku ve sběrných táborech besarabských Němců v České Ka-

³⁵ Jedná se o určitou strukturální podobnost mezi sledovanou badatelskou tradicí a uvažováním představitelů tzv. manchesterské školy při inovaci antropologického výzkumu mimoevropského terénu.

³⁶ Citované dokumenty jsou uloženy v *Archivu AV ČR Praha*, fond: Sudetoněmecký vlastivědný ústav v Liberci. Sudetoněmecký Archiv/Sudetendeutsches Archiv 17.–20. století. V době jejich excerpcce byl fond nezpracován, číslování dokumentů bylo provedeno dodatečně autorem.

³⁷ Dialektální výzkumy byly realizovány v 50 místech pobytu besarabských přesídlenců podle modelu, který byl vypracován při tvorbě Německého jazykového atlasu (podle tzv. Wenker-Sätze).

menici, Třebni³⁸ a Mariánských lázních (dok. č. 18). Má-li být cílem etnografického sběru „ob-
sáhlé zachycení besarabskoněmecké etnické skupiny
(*der bessarabiendeutschen Volksgruppe*)“, bylo po-
dle Haniky ovšem nutné rozšířit sběr dat i na tá-
bory besarabských Němců, které se nalézaly mimo
Sudetskou župu (dok. č. 24). Etnografický výzkum
byl proto prováděn též v dalších místech v Říši,
a to zejména prostřednictvím místních učitelů,
kteří vyplňovali s respondenty Hanikou sestave-
né dotazníky, za což byli honorováni „pracovními
stipendii“. Hanika působil taktéž jako zprostřed-
kovatel mezi Anstalem, v němž byly shromáždě-
né materiály archivovány, a těmito pomocníky. To
znamenalo, že byl často nucen řešit i řadu praktic-
kých problémů, které se zejména týkaly výše plateb
za poskytované služby.

Kupříkladu besarabský Němec Ferdinand Wag-
ner internovaný v České Kamenici obdržel za ob-
dobí leden až březen 1941 honorář ve výši 450 ma-
rek (dok. č. 11).³⁹ Z korespondence, kterou s ním
Hanika vedl, vyplývá, že se opakovaně domáhal
navýšení své finanční odměny. Jednalo se přitom
o významného spolupracovníka,⁴⁰ který nejen
mechanicky vyplňoval dotazník podle Haniko-
vých instrukcí, ale sám byl autorem i sumarizač-
ního textu s názvem „Die Bessarabiendeutschen
als Bauern“ (dok. č. 14). Z korespondence dále
vyplývá, že navštěvoval i další sběrné tábory svých
krajanů (dok. č. 16).

Vedle spolupracovníků z vlastních sběrných tá-
borů se sběratelské akce účastnili i zainteresovaní
zájemci z řad sudetoněmecké populace, zejm-
ěna učitelé. Regionálně bylo nejsilněji zastoupeno
Chebsko, Karlovarsko, Ústecko a Opavsko (dok.
č. 2, 4, 21). Patrně nejvýznamnějším spolupra-
covníkem z této skupiny byl chebský amatérský
folklorista Albert Brosch, původním povolá-
ním hodinář, který pod vlivem a vedením Adolfa
Hauffena proslul již v meziválečném období jako
zdatný sběratel lidové slovesnosti, zejména písní,
z oblasti Egerlandu a Šumavska (Weinmann 1985:
90). Kromě amatérských spolupracovníků počítal
Hanika s výpomocí kolegů, sudetoněmeckých et-

nografů, z nichž jmenovitě zmiňoval Franze Bera-
neka a Hanse Kleina (dok. č. 24).

Nejaktivnější fáze sledovaného etnografického
výzkumu spadala do prvních válečných let. Úměr-
ně těžkostem, které Německu přinášel pokračující
válečný konflikt, však docházelo k postupnému
útlumu terénní práce. Shromážděné dotazníky
byly deponovány v libereckém Anstaltu a kromě
rukopisných záznamů několika amatérských spo-
lupracovníků z Hanikova týmu nemohly již být
vyhodnoceny. Sudetští Němci se sami stali běžen-
ci a sesbíraný materiál byl od roku 1945 pro sude-
toněmecké (a až donedávna i pro české) etnology
nedostupný.

Po překonání poválečných útrap a existenčních
těžkostí spojených s nuceným vysídlením a při-
chodem do nového bavorského prostředí se Ha-
nika k odborné činnosti vracel jen pozvolna. Na
svoji akademickou činnost z českých zemí plně
navázal ve druhé polovině padesátých let. Jeho
nejvýraznějším počinem tímto směrem bylo vy-
dání zobecňující metodologické příručky z roku
1957, v níž byla tematizována etnografická reflexe
kulturních změn vyvolaných masovými nucenými
migracemi (Hanika 1957). Z hlediska formálního
členění probírané látky vykazují některé pasáže
této práce paralely s jeho starší rukopisnou prací
z období výzkumů besarabských Němců (Hanika:
Plan). Oproti rukopisné verzi byla v publikované
studii, která se stala jednou z prvních teoretických
prací signalizujících změnu paradigmatu němec-
ké poválečné etnologie, postavena do centra et-
nografického zájmu dynamika kulturních změn
vyvolaných migračními pohyby.

Ve své poválečné práci dospívá Hanika ke kon-
statování, že etnografický výzkum již nemá být
primárně orientován na zachycení „tradiční“ kul-
tury, ale na reflexi změny sociální struktury, kterou
v imigračních lokalitách iniciuje příliv migrantů.
Co se ze sociálního, kulturního a psychologického
hlediska (Hanika 1957: 13) stane, ptal se Hani-
ka, když lidé tvořící lokální společenství, spojení
tradicí a původem, jsou náhle nuceni v důsled-
ku vnějšího impulzu opustit svoji vlast (Hanika
1957: 15)? „*Naše hlavní otázka pro oblast studia
německých kmenů zní: Jak budou reagovat kmeny
a subkmeny na ztrátu vlasti a rozptýlení?*“ (Hani-
ka: 1957, 145) Jakou podobu bude mít „*přenesení
patriarchálních vrstev zemědělského lidu z jihový-
chodní Evropy do vysoce industrializovaného (a ur-
banizovaného) prostředí západního Německa*“ (Ha-
nika 1957: 145)?

³⁸ V dokumentech je zmiňován sběrný tábor „Trebendorf“
bez další specifikace, mohlo by se jednat o obec s českým
názvem Třebeň, nacházející se v okrese Cheb.

³⁹ Cestovné a cestovní diety byly placeny zvlášť (viz dok. č. 19).

⁴⁰ Takovýchto významnějších spolupracovníků měl Hanika k
dispozici několik, v dok. č. 21 je kromě Wagnera v této souvis-
losti zmiňována Hermine Kunz, Albert Brosch, F. Duka, Frl.
Günther a Franz J. Michele.

Hledání odpovědí na tyto a podobné otázky posléze vedly ke studiu procesů sociálního a kulturního začlenění či vykořenění v novém prostředí. Společným jmenovatelem obdobných úvah se stalo rčení „proměna skrze migraci“, kdy dynamické asimilační procesy byly studovány jak z hlediska autochtonní populace, tak příchozích. Zvláštní význam pro kulturní transformaci tradice Hanika přisuzoval traumatickému intersubjektivně sdílenému zážitku spojenému s nuceným vysídlením. Přes mnohé dobově podmíněné aspekty vyvolává Hanikova kniha z padesátých let ještě i dnes – nebo možná, s ohledem na aktuální vývoj, právě dnes – otázku, jakou roli by měli etnologové přijmout při reflexi obdobných fenoménů, kupříkladu při reflexi aktuálních masových migračních toků, které v současnosti směřují do zemí EU. ■

Bibliografie

- BELAJ, V.** (1995/1996) Milovan Gavazzi, sein Leben und Werk: Hommage anlässlich seines hundertsten Geburtstags. In: *Studia ethnologica Croatica*, Vol. 7/8. s. 7–18.
- BISLE-FANDRICH, E. BISLE, H.** (eds.) (1996) *Tarutino – Zentrum der Deutschen in Bessarabien 1918–1940*. Hannover.
- BRANDES, D.** (2015) *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*. Praha.
- Die Umsiedlung Stand 1. Juli 1942. Überliefert im Bundesarchiv Bestand NS 19 (Persönlicher Stab des Reichsführers SS) Akte 2743, [cit. 2015–10–23]. Dostupný z: <[http://homepages.uni-tuebingen.de/gerd.simon/umsiedlung-statistik\[1\].pdf](http://homepages.uni-tuebingen.de/gerd.simon/umsiedlung-statistik[1].pdf)>.
- GATMAN, S. JACENJUK, F.** (2013) *Problema Bessarabii i Bukoviny v sovětsko-germanských vztazích na začátku druhé světové války*. [cit. 2015–11–7]. Dostupná z <<http://www.russkie.org/index.php?module=fullitem&id=28550>>.
- GAVAZZI, M.** (1956) Die Kulturgeographische Gliederung Südosteuropas (Ein Entwurf), In: *Südost-Forschungen XV*, s. 5–21.
- GAVAZZI, M.** (1995/1996) Wissenschaftlicher Werdegang: Gedanken, Arbeitsmethoden und Erfahrungen, In: *Studia ethnologica Croatica*, Vol. 7/8. s. 19–22.
- GIZER, S. N.** (2014) Nogajcy i ich kultura, In: Kisse I. A. Prigarin A. A. Stanko V. N. (eds.), *Budžak: istoriko-etnografičeskije očerki jugo-zapadnych rajonov Oděščiny*. Odessa s. 85–116.
- GÖRLICH, F.** (2014) Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi). In: *Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*. [cit. 2015–10–15]. Dostupný z: <<https://onlinelexikon.uni-oldenburg.de/55550.html>>.
- GREK, I. F. RUSSEV, N. D.** (2011) *1812 – povorotnyj god v istorii Budžaka i «zadunajskich pereselencev»*. Kišiněv.
- GUBOGLO, M. N. KVILINKOVA, J. N.** (eds.) (2011) *Gagauzy*. Moskva: Nauka.
- HANIKA, J.** (1957) *Volkskundliche Wandlungen durch Heimatverlust und Zwangswanderung. Methodische Forschungsanleitung am Beispiel der deutschen Gegenwart*. Salzburg.
- HANIKA, J.** (b.d.) *Plan für die volkskundlichen Aufnahmen in den Lagern der deutschen Umsiedler aus Bessarabien*, rukopis, Archiv AV ČR Praha, fond: Sudetoněmecký vlastivědný ústav v Liberci. Sudetoněmecký Archiv/Sudetendeutsches Archiv 17.–20. století.
- JACHOMOWSKI, D.** (1984) *Die Umsiedlung der Bessarabien-, Bukowina- und Dobrušadschadschens. Von der Volksgruppe in Rumänien zur „Siedlungsbrücke“ an der Reichsgrenze*. München (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 32).
- JACHOMOWSKI, D.** (2010) Deutsche aus Bessarabien, In: Brandes, D., Sundhaussen, H., Troebst, S. (Eds.) *Lexikon der Vertreibungen. Deportation, Zwangsaussiedlung und ethnische Säuberung im Europa des 20. Jahrhunderts*. Wien, s. 131–133.
- KAPUSTIN, S. RADOVA, O.** (2005) K voprosu ob etnokul'turnom i demografičeskom razvitii němcev Bessarabii v XIX – načale XX vv. In: Kajndl, R. F. *Novi jetnoistorični vimiiri. Materiali II Mižnarodnogo naukovogo seminaru «Kajndlivs'ki čitannja»*. Černivci, s. 226–240.
- KISSE, I. A. PRIGARIN, A. A.** (2014): Budžak kak istoriko-etnografičeskij rajon Jevropy, In: Kisse, I. A. Prigarin, A. A. Stanko, V. N. (ed.) *Budžak: istoriko-etnografičeskije očerki jugo-zapadnych rajonov Oděščiny*. Odessa s. 9–26.
- KISSE, I. A. PRIGARIN, A. A. STANKO, V. N.** (ed.) *Budžak: istoriko-etnografičeskije očerki jugo-zapadnych rajonov Oděščiny*. Odessa.
- KUBJAKIN, V. V.** (2014) Sočiněniya na zadannuju temu ili Otkuda jest' pošlo mestčeko Tarutino v Budžake. Arciz, FOP Petrov O. S.
- KUHN, W.** (1934) *Deutsche Sprachinsel-Forschung. Geschichte, Aufgaben, Verfahren*. Plauen.

- KUŠKO, A. TAKI V.** (pri učastii Olega Groma) (2012) *Bessarabija v sostave Rossijskoj imperii (1812–1917)*. Moskva.
- KUZMINA, S. B. PRIGARIN, A. A.** (2014) Etnokulturnye gruppy Budžaka v istoričeskoj dinamike, In: Kisse, I.A. Prigarin A. A. Stanko V. N. (ed.) *Budžak: istoriko-etnografičeskije očerki jugo-zapadnyh rajonov Oděščiny*. Odessa, s 146–168.
- LEROY-BEAULIEU, A.** (1889) *Das Reich der Zaren und die Russen*, sv. III. Sondershausen.
- LIPOVANĚ:** istorija i kul'tura ruskich-starooobjradcev (2004–2013). Odessa.
- LOZOVIUK, P.** (1998) Němečtí vystěhovalci z českých zemí a jejich jazykové ostrovy v jihovýchodní Evropě, In: *Češi v cizině*, č. 10. Praha. s. 39–87.
- LOZOVIUK, P.** (2008) *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*. Leipzig.
- LUMINIȚA, F.** (2000) *Das deutsche Schulwesen in Bessarabien (1812–1940). Eine komparativ-historische und sozio-kulturelle Untersuchung*. München (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks, Reihe B, Wissenschaftliche Arbeiten 75).
- PIMPIREVA, Ž.** (ed.) (2012) *Besarabskite balgari v postsavetskoto prostranství*. In: Kultura, politika, identičnost. Sofija.
- SCHLARB, C.** (2014) Bessarabien. In: *Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*. Dostupná z: <<https://ome-lexikon.uni-oldenburg.de/regionen/bessarabien/>>.
- SCHMIDT, U.** (2008) *Bessarabien. Deutsche Kolonisten am Schwarzen Meer*. Potsdam.
- TEIGEIER, O.** (2006) *Die Herrnhuter in Russland. Ziel, Umfang und Ertrag ihrer Aktivitäten*. Göttingen.
- VAN MEURS, W. P.** (1999) Moldawien, In: Roth Harald (ed.) *Studienhandbuch Östliches Europa Band 1: Geschichte Ostmittel- und Südosteuropas*. Köln, Weimar, Wien, s. 277–282.
- VERCHOVCEVA, I. G. PUŠKOV, I. M.** (2014) Osnovnye vechi istoriko-etnografičeskogo razvitija v XIX – načale XXI vv. In: Kisse, I. A. Prigarin, A. A. Stanko, V. N. (ed.) *Budžak: istoriko-etnografičeskije očerki jugo-zapadnyh rajonov Oděščiny*. Odessa, s. 117–145.
- WALDECK, F. M. von** (1886) *Russland. Einrichtungen, Sitten und Gebräuche*, Leipzig/Prag.
- WEINMANN, J.** (1985) *Egerländer biografisches Lexikon*, sv. 1. (A-M). Männedorf.

SUMMARY & KEYWORDS

On the border of the Balkans: Budzak in an ethno-cultural perspective

The study is focused on the issue of ethnic and cultural diversity in the southern part of the Odessa region in Ukraine. The author argues that the region in question (Budzak), so far rather neglected in ethnographic studies, represents a special transition zone that has still kept a specific combination of cultural features typical for at least three supra-territorial domains of the European continent: the Balkans, Central Europe, and the Euro-Asian region. The present study is based on a two fold view: the synchronous view concentrates on the current relevance of the region's ethnic and cultural diversity, and the diachronic view studies the significance of research on the region's population for the development of modern European ethnology.

► Odessa region – interethnic relations – Bessarabian Germans – history of ethnology

Studie je věnovaná problematice etnokulturní diverzity jižní části Oděské oblasti Ukrajiny. Autor argumentuje, že v případě tematizovaného regionu (Budžak) se jedná o zvláštní přechodovou zónu, která dodnes vykazuje specifickou kombinaci kulturních znaků, charakteristických pro minimálně tři supraareálové celky evropského kontinentu: balkánský, středoevropský a euroázijský. Fokus, zaměřený na tento odbornou literaturou opomíjený etnografický region na pomezí Balkánu, sleduje dvojí perspektivu. Synchronní pohled je orientován na aktuální relevanci etnokulturní rozmanitosti této oblasti, diachronní na význam studia zde žijících populací pro rozvoj moderní evropské etnologie.

► Oděská oblast, meziethnické vztahy, Besarabští Němci, dějiny etnologie